

LES EPIDÈMIES A LES ILLES BALEARS
(1800-2020)

LES EPIDÈMIES A LES ILLES BALEARS 1800-2020

JOANA MARIA PUJADAS-MORA · PERE SALAS-VIVES

SUMARI

1. Introducció, 7
2. La pesta del 1820, 9
3. Febre groga: 1804, 1821 i 1870, 16
4. El còlera del 1865, 22
5. La grip del 1918, 27
6. Les altres epidèmies, 34
5. Conclusions, 42
7. Documents, 50
8. Cronologia, 54
9. Bibliografia, 59

1. Introducció

La humanitat ha conviscut amb les epidèmies almenys des del neolític. La greu crisi sanitària global causada per la COVID-19 (SARS-CoV-2) ens confirma la vigència d'aquesta afirmació en ple segle XXI. També ens alerta que la lluita contra les malalties infeccioses és lluny de ser guanyada. Això no vol dir que la situació actual sigui equiparable amb la del passat, ni tan sols a la de la primera meitat del segle XX quan es va viure la darrera pandèmia (grip 1918-1920) abans de l'actual. El progrés científic, econòmic i social no només ha reduït la mortalitat provocada pels episodis epidèmics sinó també ha aconseguit situar l'esperança de vida en màxims històrics gràcies a l'eliminació de les malalties infeccioses com a primera causa de defunció.

Tot això és especialment vàlid per a Occident i, per suposat, per a Mallorca. Però no ho és tant per al món en conjunt. En primer terme perquè a grans àrees del planeta algunes malalties infeccioses pròpies del passat, com el còlera o la malària, encara maten centenars de milers de persones anualment. En un món interconnectat això ens afecta directament. El primer món tampoc no està lliure d'onades epidèmiques, com la de la grip estacional, tot i que no se'n té la percepció. No debades, actualment la definició d'epidèmia ja no es refereix explícitament a una crisi de mortalitat, sinó a una elevació sobtada del nombre habitual d'afectats per una determinada malaltia, normalment infecciosa. Així mateix, no cal obviar la potencial infecciositat i virulència de nous ceps de virus coneguts o desconeguts i de bacteris multiresistents.

Tot plegat es veu agreujat en l'actualitat per la manca d'experiència històrica en les societats més avançades per fer front a un ràpid increment de malalties infeccioses, especialment si estan acompanyades per un augment de la mortalitat. Recordem que fou el 1918 la darrera d'aquestes crisis. Fins aleshores els europeus encara estaven avesats a lluitar contra les crisis sanitàries, ja sigui un cop declarades en territori propi o per evitar-ne la seva pene-

tració. Aquesta pràctica s'ha anat perdent durant la segona meitat del segle XX gràcies a la (falsa) seguretat atorgada per la bacteriologia i la medicina en general. Les malalties infeccioses i, més encara, les epidèmies, s'han considerat, abans d'hora, cosa del passat. Encara que els epidemiòlegs no pensassin igualment, ja que l'amenaça realment no ha deixat d'existir mai, com demostra l'aparició del SARS-Cov-1 el 2003, la grip A el 2009 o el MERS-Cov el 2012, entre d'altres.

Les epidèmies, ja sigui perquè poden suposar un augment de la mortalitat o, simplement quan afecten l'estat de salut de la majoria de la població, tenen una important dimensió extrasanitària. En altres paraules, són, almenys en part, causa i conseqüència d'una determinada situació econòmica, política, demogràfica, social i, fins i tot, cultural. Sobren les raons, per tant, per abordar l'estudi de la història de les epidèmies, si més no durant l'època contemporània, precisament quan es posaren en funcionament mecanismes, institucions i un model de ciència encara plenament vigent. En aquest sentit, les Illes Balears esdevenen un marc ideal per estudiar com han evolucionat les epidèmies i les seves repercussions politicosocials, i també la manera com els illencs els han fet front. A més, durant el segle XIX, que, com diu Eric Hobsbawm, es podria allargar fins al 1918, la lluita antiepidèmica fou rellevant històricament, encara que no sempre ha merescut l'atenció de la historiografia espanyola o mallorquina. De fet, es tracta d'un procés que desembocà en l'actual medicalització de la població, gràcies al progressiu èxit obtingut a l'hora de fer la vida més previsible, un fet imprescindible perquè la sanitat esdevingués part essencial d'una governabilitat característica de la manera d'exercir el poder a Occident.

A la pràctica, tractarem d'una manera sintètica i divulgadora les causes i conseqüències de les principals epidèmies que patiren les Illes Balears: la pesta del 1820 a la comarca de Llevant de Mallorca, la febre groga del 1821 i 1870 i el còlera del 1865 a Palma i la grip del 1918, que afectà tot l'arxipèlag. Igualment dedicarem

un capítol a tractar sintèticament aquells brots epidèmics que han tingut una incidència manco visible, ja sigui per restar molt localitzats en un grup social determinat, com la SIDA o en una franja d'edat, com és la infància; o perquè no causaren una gran elevació de la mortalitat, com la poliomielitis, que tingué un impacte social molt important. Encara més, som conscients que fins als anys quaranta del segle xx la majoria de defuncions foren provocades per malalties infeccioses sense que es presentassin d'una manera epidèmica. Tot i amb això, també és veritat, com posarem de manifest al llarg de les pàgines d'aquest llibre, que les epidèmies tenen una causalitat i unes conseqüències específiques que justifiquen plenament la seva anàlisi individualitzada, fins i tot quan no determinen l'evolució demogràfica.

2. La pesta del 1820

El 7 de maig de 1820 (o dia 9 segons altres fonts) moria de sobte Francesca Brunet Lliteres al seu domicili del carrer Nou (actualment carrer Dr. Servera) de Son Servera. A partir de dia 13 seguiren el mateix camí el seu marit, el fill i altres veïns de l'entorn. Aquestes defuncions i les dels dies posteriors, alarmaren els tres metges de la localitat, que sospitaren, amb bon criteri, que es podia tractar d'una malaltia altament contagiosa, fins i tot la pesta bubònica. De fet, la malaltia era part de l'imaginari col·lectiu sobretot pels estralls de la pesta negra el 1348-1353 o de les successives onades fins al 1533. Unes dècades més tard, el 1652, retornà amb força afectant greument Mallorca i gairebé despoblà Eivissa. Des de llavors no havia tornat a ser present a l'illa, tot i que sí a Europa, com es demostra del greu episodi de Marsella el 1720. Per tant, el maig del 1820 feia 100 anys que la pesta era absent d'Europa occidental i 168 de Mallorca. Ningú, inclosos els metges, tenia cap experiència directa de la que era considerada l'epidèmia per excel·lència.